A HARTVIK LEGENDÁRÓL.

Karácsonyi János a Századok mult számaiban a kérdésről értekezett, kik voltak hazánkban az első érsekek? Fejtegetésének egyik főpontja, hogy Szent István az az életrajza, melyet Hartviknak tulajdonítanak és Kálmán királynak van ajánlva, nem a XII. században, hanem a XIII-ikban iratott és az elő beszédben említett Kálmán király nem könyves Kálmán királyunk, hanem IV. Béla öcscse, Slavonia herczege, a ki egy darabig Halics királya volt, s a királyi czímet azután is, hogy országát elvesztette, viselte. Az okokat, melyekkel Karácsonyi J. ez állítását támogatja, jobbára már M. Florianus is felhozta a Fontes Domestici I. kötetében, a Hartvik-féle legenda pesti codexének kiadásakor s azokra ugyancsak itt a Századokban több mint tíz évvel ezelőtt egy álnevű iró — Hartwigus — derekasan megfelelt.[1]) Mikor tehát én ujra a kérdéshez hozzá szólok: nem kerülhetek el némi ismétléseket; szolgáljon azonban mentségemre a tárgy fontossága, mely megérdemli, hogy ujra meg ujra meghányjuk, és Karácsonyi úr czikke, mely jobbára szintén csak régi állításokat ismétel.

Tudvalevőleg a szent király életéről három — vagy ha a Hartvik legendát és annak pesti codexét külön dolgozatnak vesszük, — négy külön legendát ismerünk:

1. A legenda minor vagy kis legendát; erről itt nincs mit megjegyeznünk.[2])

[1]) Századok, 1881. 692. s. kk. ll.

[2]) Sok iró e legenda e szavaiban »Licet autenticos librorum scripturas revolvatis, tamen hec breviora legite« (Font. Dom. I. 2.) czélzást lát Szent István más legendáira; de az iró itt csak általánosságban beszél nagyobb igényű és szerényebb, kisebb művekről. Azért mondja: »breviora« — többes számban, minek nem volna értelme, ha csak a maga legendájáról beszélne és ezt hasonlítaná más Szent István-féle legendákhoz.

2. A legenda maiort vagy a nagy — de csonka — legendát; erről különösen ki kell emelnünk, — mint a Hartvik legenda megbirálásánál egyik lényeges pontot — hogy külföldi irta. Több helye mutatja ezt;[1]) például, hogy a magyarokat a kárhozat és tudatlanság fiainak, isteni tiszteletet nem ismerő vad és kóbor népnek nevezi; a koronát »imperalis excellentie signum«-nak a »császári fenség jelé«-nek mondja, mit a *magyar* Hartvik azután »regalis excellentie signum«-ra vagyis »királyi fenség jelé«-re változtat, és végre, hogy szerinte Géza »convocatis . . . Hungarie primatibus cum ordine *sequenti*« teszi Istvánt utódjává. E kétféle rend kifejezése nálunk teljesen szokatlan; nem is felelt meg a valóságnak, de igenis megfelelt a különbségnek, mi p. o. a cseheknél a lčšek és vladykák közt létezett, kiket a XI. század végén és a XII. század elején élt prágai Kozma »Bohemi primi et secundi ordinis«, »secundi ordinis milites«, »primi et secundi ordinis milites«-nek nevez krónikájában.[2])

3. Szent István legendájának azt a formáját, melyet Chartuicius püspök műve gyanánt egyedül ismertek nálunk az ujabb időig, a míg tudniillik 1781-ben Mancini a legenda maior és minort, és e század derekán Érdy a pesti codex legendáját kiadta. Azok a kivonatok, melyeket 1349. és 1350-ben a fehérvári, váczi, esztergomi káptalanok, a somogyi tized adományáról, mint a »Per sanctissimos papas approbata et autenticata« legendából kiirtak, ennek és nem a pesti codex legendájának felelnek meg. E legenda a legenda maior magyarellenes, némely kitételeit módosítja, p. o. a magyar nemzetet gyalázó szavait, az »imperalis« jelzőt elhagyja — más különben, jobbára szolgailag lemásolja, úgy hogy annak némely nem szabatos kitételeit, mint a »secundi ordinis« nemeseket is híven leirja. Még jobban ragaszkodik a legenda maiorhoz

4. a pesti codex, mely — mint a Századok 1884-iki folyamában bővebben kifejtettem — a magyar felfogású Hartvik legendába visszahelyezi a legenda maior szándékosan kihagyott

---

[1]) Lásd részletesebben a »Hartvic-legenda és pesti codexe« czimű értekezésemet Századok, 1884. 739. s. kk. ll. — Imperalis excellentie signum. Legenda Major. Font. D. k. I. 18.

[2]) Jireček, Das Recht in Böhmen und Mähren. I. 30.

helyeit, úgy hogy ennek következtében például az első fejezetben: a bevezetésben, vagy a pogány lázadásról szóló harmadik fejezetben, ugyanaz a dolog kétszer is említtetik. Karácsonyi úr ezt a felfogást »regének« nevezi, mert szerinte a pesti codex a valódi Hartvik, s abból készült csak később a magyar Hartvik; s a maga szája ize szerint állítván össze, még pedig idéző jel közt, mintha szavaimat szóról szóra hozná fel, véleményemet, a részletekből, melyeket én annak támogatására felhoztam, csak egyre — az Ascric kalocsai érsekségét illető helyre reflectál, s abból, felfogásom czáfolatára, azt hozza fel, hogy a pesti codex irója a nagy legenda adatait használta s annak szavait irta le (28. l.); mintha én azt tagadtam volna, s állításom nem épen az volna, hogy a pesti codex irója ujra a legenda maior szavait toldotta be a Hartvik codexbe, a mely hogy szinte előtte feküdt, a jelen esetben is, már csak abból is kitűnik, hogy abban foglaltatik az adat Ascric kalocsai érsekségéről, melyet a pesti codex is elfogad, míg a legenda maior csak Ascric esztergomi érsekséget ismeri. A ki egyébiránt talán tudni akarja felfogásomat e két munka egymáshoz való viszonyáról, meggyőződhetik magából értekezésemből. Én itt annak ismétlésével, mit ott mondottam, nem untatom a tisztelt olvasót, hanem csak a kérdés állását, a status quaestionist vagyok bátor figyelmébe ajánlani. Van két mű. Az egyik, szerintem, Hartvik műve, a kisebb és nagyobb legendából van összeállítva, némely sajátságos tudósítással, miket magyar vagy magyarországi iró a magyar királynak irt műben tudhatott. E munka magyaros felfogással elég tisztességesen van szerkesztve, és a legujabb időkig egyedül volt ismeretes Magyarországon. A másik, a pesti codex és Karácsonyi úr szerint Hartvik műve, ugyanazt tartalmazza, csakhogy az iró az ismert Hartvikot, helyenként, a legenda maior némely adataival, fordulataival igen ügyetlenül kibővíti, megtoldja; egy összhangzó műből toldott, foldott, magát helyenkint ismétlő dolgozatot ád. Én azt tartom, hogy Hartvik tőle telhetőleg jól csinálta művét, de a pesti codex irója elrontotta; Karácsonyi úr szerint maga Hartvik jól is csinálta, aztán mindjárt el is rontotta művét és ily formában ajánlotta, a magyarokat a kárhozat és tudatlanság fiainak nevezve, ha nem is könyves Kálmán királynak, de legalább mégis magyar

herczegnek. Természetesen azután ezt a rossz munkát — »a magyar másolók« — kik voltak ők és mikor éltek? — »magyaros alakba« öntötték, vagyis: megoltalmazták Hartvikot maga Hartvik ellen, de azért Hartvik nevét meghagyták, s ezt a munkát tekintik aztán authenticus legendának, melyet a pápák approbáltak. Melyik theoria bir több valószinűséggel? Annak eldöntését a szives olvasóra bizom.

Karácsonyi úr maga említi, hogy némely adatok arra látszanak mutatni, hogy Szent István legendája már meg volt a XIII. század elején, sőt meg volt már a XII. század közepén, csak hogy felfogása szerint III. Incze intézkedése a »de utroque iure«-nek kihagyásáról, III. Kelemen pápa megemlékezése a fehérvári egyház kiváltságairól, mely Szent István legendájában foglaltatnék — egy más legendára vonatkozik, holott ez a két hely sem a kisebb, sem a nagyobb legendában elő nem fordul, csak a Hartvik legendában, no meg a pesti codexben. Hogy mely legendában volna tehát meg ez a két hely? ő nem mondja meg, de úgy látszik, hogy igen természetesnek találná, ha ép az a legenda, melyet authenticusnak tekintettek, elveszett, a nem authenticus pedig megmaradt volna. Én, őszintén megvallva, az ellenkezőt tartom valóbbszinűnek; a szíves olvasón a sor, hogy a dolog ily állásában maga mondjon itéletet és én csak mint korhatározó momentumra figyelmeztetem, hogy a meglevő legendák egyike se nevezi még se II. Henrik német császárt, se I. László királyt szentnek, pedig II. Henriket 1146-ban, Lászlót 1192-ben iktatták a szentek közé.

De Karácsonyi úr adatokkal is igyekszik bebizonyítani, hogy a Hartvik legenda a XIII. századból származik. Vegyük sorra okait, még pedig, — hogy a tisztelt olvasó könnyebben követhesse a dolgot abban az egymásutánban, melyben értekezésében előfordulnak.

A Hartvik legenda, meg a legenda maior is — ez Karácsonyi úr első, M. Florianustól kölcsönvett ellenvetése — »Alba Transylvana«-t mond, holott a XII. században és XIII. elején nálunk okleveinkben »Ultrasilva«-t irtak. Teljesen igaza van Karácsonyinak, hogy M. Florianus ezt bebizonyította, s ebből aztán csakugyan az következnék, hogy a legenda maior, melyből

a Hartvik legenda e kifejezést átvette,[1]) szintén csak ily késő kori s ennél fogva a Hartvik legendának még ifjabbnak kellene lenni, ha — a legenda maiort magyar ember magyar latinsággal irta volna. A legenda maior irója azonban idegen. Hogy a »transylvana«-t korhatározónak vegyük, be kellene bizonyítani, hogy külföldön is, a mondott időben, a rendes »trans« kifejezés helyett a nálunk divó »ultra«-t használták, mit se M. Florianus, se Karácsonyi úr meg sem kisértenek. Különben is: a nagy legenda heiligenkreuzi kézirata, mint M. Florianus is elismeri[2]) a XII. századból való s abban meg van a transylvanus, holott ez időben nálunk oklevelekben csak az ultrasylvanus szót használják; s ez maga már oly különbséget mutat a codex és okleveleink nyelve közt, hogy ez utóbbiakból a codex nyelvére, korára, apodicticus következtetéseket vonni nem lehet. Ugyanez áll a »mons sacer« kifejezésről is a »mons sanctus« helyett, melyet M. Florianus szintén a XII. század ellen korhatározónak vesz, — de Karácsonyi úr erre nem reflectálván, mi is csak a teljesség kedveért említjük.

Sajátságosan támogatja Karácsonyi úr felfogását a pesti codex »matrona . . . regis Wladislai sororis filia nomine Machtildis« szavaival. Érdemes a dolgot nyomról nyomra követni. A pesti codex említ egy Matild nevű »matroná«-t, László király testvérének — nevét nem mondja — leányát, a ki »fehér Ulrik gróf neje« volt. Karácsonyi úr már most azt következteti, hogy ez asszonyság 1090-nél előbb nem születhetett, ennél fogva az az iró, ki őt — mint Hartvik — matronának nevezi, nem élhetett Kálmán király idejében, mert az 1114-ben, mikor tehát Mathild 24 éves volt, halt meg (29. l.), következtetése pedig a következő nyomon halad:

»László királynak volt egy Zsófia nevű testvére«: holott a legenda nevet nem mond, Mathild anyját László király Zsófia testvérével nem azonosítja; lehetett egy másik testvére is. A minthogy a bozóki alapító-levél szerint volt is egy Lampertnek — kétségkivül Huntpaznánnak — felesége.[3])

---

[1]) Fontes Dom. I. 23.

[2]) Fontes Dom. I. Előszó. II. III.

[3]) CD. II. 84=VII/5. 102., ki azonban nem azonos azzal a Zsófiával, ki a bozóki monostor alapításánál szerepel.

»E Zsófiának második férje volt Ulrik, karantán markgróf« — a legenda szerint a László testvére *leányának* férje volt egy »fehér« melléknevű Ulrik gróf, nem is őrgróf; ergo: »a legenda adata Zsófia »tágabb értelmű« leányára, vagyis unokájára, Wilfhildis nevű leányának Mathild nevű leányára, Thieppold markgróf nejére vonatkozik,« s ennek korából von aztán Karácsonyi úr következtetést a Hartvik legenda korára.[1]) Ez adatra egyébiránt megjegyzem, hogy a Hartvik igazi legendájában csak »Mathild matroná«-ról van szó; ki leánya, ki felesége volt? azt nem említi. Ugy látszik, hogy a pesti codexben ez is csak olyan, a nagyobb legendából vagy máshonnan vett adat, melyet Hartvik mint valótlant elhagyott vagy sohasem látott, a pesti codex irója azonban visszavett vagy önállóan betoldott. Különben e Mathild asszonyság fiatal hölgy is lehetett, mert a matróna nemcsak öreg asszonyt jelent, mint Karácsonyi úr véli, hanem általánosságban uri asszonyt, s ennél fogva prágai Kozma — Hartvik kortársa — azt irja, hogy a körülbelül 32—33 éves II. Břetislaw cseh herczeg 1094-ben »quondam matronam de Bavaria Lukarth Alberti comitis sororem« vette feleségül.[2])

III. Incze 1201-iki tilalma nem vonatkozott a Hartvik legendára — mondja Karácsonyi; tehát abból e legenda létezését ez időben nem következtethetjük, — mert az előttünk ismert legendában nincs semmi, miben III. Incze pápa megütközhetett, s a mit ennél fogva eltiltott volna; csakhogy nem is arról lehetett szó, mikép *kell* e helyet felfogni, mint értelmezi azt a pápa, hanem mint értelmezheti azt a nép. A szentirást érti az egyház úgy, mint a Hartvik legendát, de azért annak olvasását illetőleg is vannak tiltó rendeletek — »sage prohibition — relativement à la lecture indiscrète et vulgaire des livres sacrés« mint Comte Ágost magát kifejezi.[3])

De, mondja Karácsonyi, lehetett e kifejezés, valamint a III. Kelemen idézte fehérvári privilegium is, Szent István egy

[1]) Lásd a genealogiát Annalista Saxoból kiirva Fontes Domestici I. 219—20. ll., melyre Karácsonyi hivatkozik. (29. l. 2. jegyzet.)

[2]) Mon. G. SS. IX. 103.

[3]) Philosophie positive V/3. 261. l.

másik legendájában is, mely különbözött Hartvikétől, de melyet nem birunk és felsorol a Hartvik legendán kivül hat más legendát. (30. l.) Micsoda értéke van ez okoskodásnak, annak megitélését, mint feljebb említém, a tisztelt olvasóra bizom. Itt csak azt említem meg, hogy a hat legenda közül, a melyeket Karácsonyi úr felsorol, a meglevő kicsinyben és nagyban, a kérdéses helyek nincsenek meg; azokra tehát a pápák nem reflectálhattak. A többi négy legendát pedig Karácsonyi úr úgy hozza ki, hogy ha valamelyik irónál valami Szent Istvánról áll, mi az ismert három vagy négy legendában nincs meg, azonnal felteszi, hogy az egy *külön életirat*-ból vétetett, mintha adatok Szent Istvánról csak ilynemű specialis munkákban volnának találhatók. Az általa β) alatt említett magyar lengyel krónika tisztán Hartvikon alapszik, annak egyes részeit szórul szóra kiirja; sajátságai közül p. o. azt, hogy *Ascric Géza* halála után anno *quarto* ment Romába koronáért, magáévá teszi: a többi historiai gallimathiast, a mi benne van, lengyel forrásokból vagy akárhonnan vette, talán részben mindent összevissza hányva — csak kigondolta. Hartvikra utalnak a nélkül, hogy belőlük külön legendára következtetést lehetne vonni a XV—XVI. század irói: Pelbart, ki nem is historikus, hanem hitszónok, a kitől tehát históriai szabatosságot, szigorú kritikát, históriai állításainak érett meglatolgatását nem várhatjuk; a karinthiai Unrest Jakab, a ki Álmost és Árpádot összezavarja, és a humanista püspök Ranzanus γ) δ). Végre a képes krónika ε), vagy mondjuk Karácsonyi urral: »a régi magyar krónika« e szavaiból: «Geicha vero divino premonitus oraculo anno dominice in carnacionis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in legenda beati Stephani regis scriptum est, genuit S. Stephanum ex Sarolth filii Gyula« csak az következik, hogy a jóslat volt a legendában, a mint az benne is van, de nem egyszersmind az évszám is, a melyből egyébiránt magából egy külön legendára következtetni még épenséggel nem lehet. Hogy egyébiránt az évszám nem a legendából vétetett, kitünik a zágrábi illetve nagyváradi krónikákból, a melyek chronologicus adatai azonosak a nagyobb krónikákban előforduló ilyen adatokkal; ott megemlíttetnek egyes tárgyak, melyek a legendából vétettek, de a 969-iki nagyváradi króni-

kában szintén felemlített születési év nem e tárgyak közt, hanem egészen külön említtetik.[1])

Ki volt Hartvik püspök? annak tudása annál kevésbbé lényeges, minél inkább hisszük, hogy a munka könyves Kálmán idejében iratott. Az akkori magyar hierarchia tagjairól oly hézagosak ismereteink, hogy bizony létezhetett oly nevű püspök, ha nem is tudjuk közelebbről kilétét; de már nehezebb feltenni ily lappangó, teljesen ismeretlen püspök létezését II. Endre király idejében, mikor már számos oklevél értesít bennünket a magyar egyház jelentékeny, nem jelentékeny püspökeiről. Ên ez előtt 8 évvel itt a Századokban azt állítottam, hogy a Hartvik nevet némelyek azonosnak vették Arduinnal, s ennél fogva talán lehetséges, hogy a mi Hartvikunk a Kálmán korabeli Arduin győri püspökkel azonos.[2]) Tudom, hogy Hartwig és Hartwin különböző név, mint Radwig és Radwin; de az is bizonyos, hogy II. Henrik német császár vetélytársát, Arduin ivreai markgrófot merseburgi Thietmar, II. Henrik rokona, kortársa, eredeti kéziratában meglevő művében — tehát leiró hiba, későbbi ferdítés ki van zárva — következetesen Hartwigusnak nevezi; a kritikus Annalista Saxo egy századdal később ezt ismétli, magáévá teszi és az Annales S. Disibodi[3]) a regensburgi I. Hartwik püspököt *Artwinus*-nak nevezi. Ebből legalább is következik az, hogy könyves Kálmán király idejében egy Hartwiknak vehető püspök létezett Magyarországon; II. Endre koráról azonban ezt, pedig arról már számos az adat, még Karácsonyi úr sem állíthatja. Hogy idegen volt a legenda iró, az még nem zárná ki, hogy könyves Kálmán idejében győri püspök ne lehetett volna; de ez még e passusából sem következik — a pesti codexet idézem: »Marie... gloria tam celebris inter hungaros habetur, quod festivitas assumptionis ... ipsorum lingua regine dies vocitetur«, »Szűz Mária dicsősége oly nagy a magyarok közt, hogy mennybemenetelének ünnepét nyelvükön a királyné napjának nevezik«, mert magyar iró is beszélhet a magyarról harmadik személyben. Különben e kitételt a legenda maiorból irta át Hartvik; de egy-

[1]) M. Florian, Fontes Domestici III. 251. 252.
[2]) Századok 1883. 802. l.
[3]) M. G. SS. XVII. 23.

uttal annak nem hű fordítását ki is javítja az idegen iró, »regine dies«-ét »domine« vagy »magne domine dies«-re »asszony, nagy asszony napjá«-ra igazítja, a mit idegen bizonyosan nem tett volna. Logikai botlást követ el Karácsonyi úr, mikor a legenda irót járatlannak mondja hazánk törvényeiben, mert a gyermek tizedről beszél, a mennyiben még kérdéses dologból biztosra következtet. Hartvik ezt, mint valami rendkivüli dolgot, rendkivüli szigort, nem pedig mint a tized-szedés rendes folyományát említi. Ha authenticus, könyves Kálmán korabeli iró: el kell fogadnunk ezt a nem képtelen adatát, s nem lehet ezt hamisnak vitatván, e bizonytalan vitás dologból kiindulva, az authenticitas vitás kérdését eldönteni. Igaz, hogy a IV. Béla korában készült pannonhalmi összeirás a dézsma ezt a német nem említi: de az nem is tartalmazza — mint Karácsonyi véli — az apátság »összes javait és *jövedelmeit,*« hanem csak »condiciones, officia seu servicia cunctorum hominum pertinentium ad monasterium memoratum« [1]) vagyis a monostor jobbágyainak és szolganépeinek tartozását irja össze, melyre nézve kevéssel előbb II. Endre korában heves és keserű per folyt az alattvalók és apátság közt. A somogyi tizedről ez összeirásban szó sincs. Karácsonyi úr elfelejti azt is, hogy ha e tized oly absurdum lett volna, azt a Kálmán herczegnek iró Hartvik se vehette volna fel munkájába és semmi esetre se authenticalta volna azt a pápa, és vette volna ki hiteles másolatban ép ezt a fejezetet az apátság jogai védelmére 1349., 1350-ben, a mint feljebb említettük. Az aztán más kérdés: mikép alakult a dolog a praxisban? Semmi esetre sem volt gyakori dolog, hogy valakinek tiz gyermeke lévén, a dézsma e sajátságos esete, mely a kolostornak csakugyan kevés hasznot hajtott, beállott volna. Különben a rendes tizedet is — tudjuk — mily nehezen tudta az apátság Somogyban megkapni. Nem lehet csodálkoznunk tehát, hogy okleveleinkben ily esetet nem találunk, ámbár — meg kell említenem — a pannonhalmi benczék egykori levéltárnoka, Sztachovics Remig egyszer említette nekem, hogy ismer okmányt vagy okmányokat, melyek ily dézsmás gyerekről szólanak.[2])

[1]) W. II. 1.

[2]) 1251-ben olvassuk, hogy a kalocsai templom Szent Pál oltárára ajándékozta egy apa fiát; az a templom harangozójává lett, de azután az apa ismét kiváltotta. W. VII. 332.

Felhozza Karácsonyi J. a pannonhalmi apátság kiváltságlevelét (34. l.), melyet Szent Istvántól kapott, abban e gyerek tizedről semmi említés. Nem akarom fejtegetni, hogy a mikor a szent király »de omnibus negociis« rendel tizedet, a többi részletezés csak exemplicativ nem taxativ; tehát abból, hogy valami a felsorolásból kimaradt, nem következik, hogy arra a rendelet nem vonatkozik; de Karácsonyi urnak volna legkevésbbé oka és joga bármi tekintetben e pannonhalmi oklevélre hivatkozni. Csak legujabban ő volt az, ki, a mit már Batthyány Ignácz, Koller észrevettek, ujra, határozottan ismételte és bebizonyította, hogy az oklevél záradéka későbbkori toldás, mert — s ez a legdöntőbb, már Benczur által is kiemelt ok — már 1001-re teszi a pozsonyi vám egy-harmad részének birtoklását, holott ezt csak II. Béla ajándékozta az apátságnak.[1]) Igaz, hogy ő ennél megáll és az oklevél többi részeit valónak tartja: de nehéz elképzelni, hogy egy valódi, fontos oklevelet azzal rontsanak meg, tegyenek gyanussá, hogy hegyibe szúrnak egy *hamis* toldalékot. Míg ez oklevelet mint egészet tekintettük, melynek külső alakja, belső tartalma teljesen megfelel vagy legalább megfelelhet a kornak, melyben állítólag kelt: annak egyes, megfoghatatlan, meg nem magyarázható adatát el *kellett* fogadnunk, mert hisz oly kevéssé ismerjük Szent István korát, hogy annak viszonyaiból határozottan ellenkező véleményt levonnunk nem lehetett. De ha már most látjuk, hogy van ez oklevélnek egy része, mely rendkivüli ügyességgel utánozván a XI. század irását, a legujabb időig tévedésben tartá a tudós világot; oly remek utánzás tehát, mint a pannonhalmi oklevél volna, lehetséges: e kisebb nehézségek sulyban, jelentőségben nyernek, és nyomós ellenvetéssé válik p. o. az, hogy beszélhet Szent István külső ellenségről, német háboruról, mely összeesett Somogymegye lázadásával, mikor minden történelmi adat arra mutat, hogy II. Konrád idejéig a legjobb barátságban volt Németországgal? [2]) Nem lehet

[1]) Karácsonyi J., Szent István király oklevelei, 146. s kk. ll., jelesen 167. lapon és Fejérpataky, A pannonhalmi oklevél 68, 71, 103. l.

[2]) Tudom, hogy iróink a seditio inter theotonicos et ungaros szavakat a bevándorolt németekkel való harczra szeretik magyarázni,de mellőzve azt, hogy Szent István idejében ilyen nagyobbszerű bevándorlás még nem volt, hogy a seditio általában véve zenebonát, villongást is jelent és Kálmán k.

továbbá II. Paschal, III. Sándor, III. Orbán leveleiből, mikor a pannonhalmi apátság jogait megerősítik, kiolvasni, hogy ez oklevél előttük feküdt, sőt bulláikban — ellentétben az oklevéllel, mely a pannonhalmi benczéseknek szabadságára hagyja, hogy az egyházi rendet bármely püspöktől vehessék fel, — őket ebben megyés püspökükhöz utasítják. Szabad választást enged nekik ebben III. Kelemen (1189.), de nem Szent István adományai kapcsán, melyekről általánosságban emlékezik, hanem mint specialis kedvezményt, más kiváltságok mellett, a melyekről Szent István 1001-iki oklevelében említés nem történik.

Határozottan 1213-ban találkozunk ez oklevéllel, mikor II. Endre átirja; utána III. Incze erősíti meg, és írja át 1215-ben; de felette gyanus körülmény az, hogy épp ekkor foly a vita a veszprémi püspökkel a somogyi tized fölött. Ugyan ez időtájt a fehérvári vendégek sem akarnak somogyi boraik után dézsmát fizetni; nádori itélettel kell őket arra szorítani, s ime ott van az oklevélben, hogy »vinumque hospitum« is dézsmát fizet! Valamivel korábban pedig — 1210 körül véli Wenzel — Cassinoban jár egy pannonhalmi barát, szorgosan »studiose« tudakozódik annak szabadsága, joga iránt; »ez nálunk is így van« — mondja: s az oklevélben szent István oly szabadságot ad Pannonhalmának, mint a minőt Monte Cassino bir.[1]) Előbb tehát nem tudták e jogok, e szabadság mibenlétét? Az apát székében Urias ül, kemény ember; szerez, perel, veszekedik jobbágyaival; a szentföldre megy és élte alkonyán még látja, hogy a tatárok nem tudják bevenni Szent-Mártont. De — nem akarok itt a pannonhalmi alapító levél hitelességéről értekezni; az »se nem oszt se nem szoroz« — hogy Karácsonyi úr szavaival éljek — a Hartvik legenda kérdésében. Ha azonban mégis van benne valami, az csak az: hogy a hamis toldalékban, mely mindenesetre 1213 előtt készült, Sebestyén érsek szerepel, mint a ki a templom felszentelésénél jelen volt, puszta »archiepiscopus« jelzővel, minden közelebbi megjelölés nélkül. Ez azt mutatja, hogy Sebestyén akkor ismert alak volt; nem is kellett róla mondani, kicsoda; elég volt kitenni,

»seditio ducis Moraviensiumot« említ (H. okmt. VIII. 2. l.) István »de hostibus interioribus et exterioribus« beszél, mi efféle belső zavargást a németek ellen nem enged supponálnunk.

[1]) W. I. 70. 79. 101. 171., VI. 73. 375., CD. II. 248. III/1. 185.

hogy az érsek. Érsek alatt pedig — minden epitheton nélkül — már csak Pannonhalma fekvésénél fogva is, mást, mint esztergomi érseket nem érthetünk. A hamisító tehát Sebestyént esztergomi érseknek képzelte, s annak képzelhették, tudhatták akkor általjában mások is, mert csak nem akarhatott szándékosan oly valami bakot lőni, hogy a koholást azonnal észrevegyék? Sebestyén mint esztergomi érsek pedig, a Hartvik-legendára utal, a melyben egyedül fordul elő; az tehát, hogy a pannonhalmi hamisító — valódi hagyomány vagy combinatio utján — őt említi, bizonyítéka lehet annak, mennyire ismerték, mily hitelesnek tartották a legendát már 1213-ban, akkor, mikor Kálmán herczeg még legfeljebb hatesztendős gyermek volt.

Nehéz érteni, miért ne mondhatná magyar vagy magyarországi püspök, hogy az ország számtalan bölcset, tudóst táplál kebelében (35. l.)? Még nehezebb érteni Karácsonyi úr további okoskodását. Az egyház összes viszonyait a püspökségek betöltése körül a X. században nem lehet egy kalap, egy formula alá foglalni. Minő volt nálunk a gyakorlat? nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy Bajorországban — annak példája hatott ránk sokban, ha nem mindenben — jobbára a király jelölte ki a püspököt, a papság és nép pedig a székesegyházban megválasztotta.[1]) Megérdemelte-e ez a választás a canoni választás nevet? az más kérdés, de választásnak tekinték. Ilyesmi történhetett nálunk is, sőt a legenda szavai: »canonica electione sublimavit« »kanoni választással felmagasztalta«, majdnem egyenesen az ilyenféle eljárásra mutat, a mennyiben canoni választást említ és mégis Istvánnak tulajdonítja a felmagasztalást. A kanoni választás felemlítésében tehát anachronismust nem láthatunk. Még kevésbbé szólnak könyves Kálmán kora ellen a kőrakások, melyeket a Szent István sírjához zarándokló betegek, mikor már az utban meggyógyultak, raktak. (37. l.) Istvánt 1083-ban canonizálták. Hartvik vagy Arduin győri püspök — ha ő volt az író — munkáját 1111-ig irhatta, mert ekkor már György a győri püspök. Van tehát 28 évi időközünk, sőt — ha nem Arduin az iró — Kálmán haláláig még egy pár esztendő. Ez pedig elég idő, hogy

[1]) Riezler G., v. Bayern I. 388.

kőrakások »sokáig állhassanak«, »széthányassanak« és az ember róluk, mint »voltról« emlékezhessék. (U. o.)

A X püspökségből merített érv megint olyan petitio principii, mint feljebb a gyermektizedről szóló okoskodásról láttuk. A ki e tiz püspökséget elfogadja, mondhatja, Szent István alapította: Dunántúl: Győrt, Veszprémet, Pécset; Dunáninnen: Esztergomot, Váczot, Kalocsát (azonos a bácsival). A tiszai részeken: Egert, Nagyváradot, Csanádot. A Meszesen túl Erdélyt. A két — lehet mondani — tót püspökséget: Nyitrát és Zágrábot, Szent László adta hozzá.[1]) Karácsonyi úr ugyan azt hiszi, hogy nem lehet és nem szabad többé kételkednünk abban, hogy a váradi püspökséget Szent László alapította (37. l.): de mi azért mégis kételkedünk. A váradi statutum feljegyzése a XIV. század végén készült, majdnem szolgai utánzása a zágrábi hasonló feljegyzésnek és csak annyit mond, hogy Szent László először: Váradon káptalant alapított, azután azt püspöki egyházzá emelte. Ez épenséggel nem zárja ki azt, hogy Biharban már ne lett volna püspökség, és ez a püspök költözködött át Váradra Szent László idejében és tette az ottani társas-káptalant székes káptalanná. Hisz a váradi püspököt még III. Béla idejében is »bihari püspöknek« mondják. Hazai krónikáink, már Salamon idejében, habár nem is teljes szabatossággal talán, mert biharit kellene mondaniok, váradi püspököt említenek; e részük pedig, a mint kimutatható, egykorú elemeket tartalmaznak.[2]) De még ennél is nyomósabb a megfontolás, hogy István — a mint látszik — püspökségei kihasításában tekintettel volt az ország fekvésére, annak magyar lakosságára. *Nehéz tehát elképzelni, hogy a Tiszán túl közepére,* e népes, magyar vidékre ő püspökséget ne rendelt

[1]) Ez az a két püspökség, melynek alapítását Szent László legendája érinti. (Endlicher 239. l.) Karácsonyi a Kath. Szemle III. 89. s. kk. ll. iparkodik bebizonyítani, hogy a nyitrai püspökséget II. László alapította. Minden egyebet mellőzve, okoskodását megdönti az, hogy az alapjául szolgáló CD. VII/2. 150—154. ll. megjelent oklevél eredetijében, mint Fejérpataky László barátomtól tudom, nem »serenissimi, hanem »sanctissimi regis Ladislai« áll. László azonban csak alapítványt tett a püspökségre, de fel nem állíthatta. A felállítás Kálmán alatt történt, s ez fejti meg, hogy Kálmán uralkodása elején, törvényében, Nyitra még mint nem püspöki székhely szerepel.

[2]) Endlicher Mon. 245. Képeskr. C. 55 58. (Florianus, Font. Dom. II. 172, 179.) Várad alapításáról Szent László által u. o. C. 64. 198. l.

volna; a miből természetesen nem következik az, hogy e püspökség ne lett volna talán az utolsó. Abból legalább, hogy Zaránd Egerhez tartozott, azt lehet következtetni, hogy a tiszai vidék eleve Eger és Csanád közt oszlott meg, azután hasíták ki Egerből a nagyváradi vagy bihari püspökséget. Egyébiránt — annyi bizonyos — hogy a váradi püspökség kérdése, mint disputabilis nem döntő ok a Hartvik legenda ellen, oly értelemben, mint azt Karácsonyi úr veszi. Még kevésbbé tekinthetjük »a leghatalmasabb érvnek Hartvik közelkorúsága ellen« (40. l.) elbeszélését Szent István szentté avattatásáról. Igaza van Karácsonyi úrnak, hogy III. Sándor pápa idejéig kétféle szentté avattatás volt: népies és ünnepélyes. A népiest III. Sándor 1170-ben eltiltotta. Az ünnepies az előtt ép úgy, mint azután a szentszéket, a pápát illette, a ki azt hol maga, hol általános vagy részleges zsinaton gyakorolta. Igen világosan és határozottan fejezi ki a dolog állását III. Jenő pápa 1146-ban — III. Sándor előtt — mikor tőle II. Henrik császár szentté avatását kérték. »Jóllehet — írja a pápa — az ilyféle kérelmet csak általános zsinatban szokás teljesíteni, mégis *a római szentszék hatalmánál fogva, mely minden zsinatnak alapja,* a kérelemben megnyugszunk, és — e nevezetes férfit a szentek közé sorozzuk.« [1]) A pápa tehát meghallgathatta, a dolog természeténél fogva meg is hallgatta, hol csak környezetét, hol a zsinatot: de a canonisatio tőle függött, azt zsinattal, zsinat nélkül is tehette. Lambertini biboros — később a hires XIV. Benedek pápa — tudvalevőleg négy vagy öt folio kötetet írt »De servorum Dei beatificatione«. M. Florianus, a ki Hartvik művét ép úgy későbbkorinak tartja, mint Karácsonyi úr, abból ki vett eseteket, melyek az ő felfogásának, hogy a szentté avatás a XI. században csak zsinaton történhetett, kedveztek s abból azt a következtetést vonta, hogy Szent István canonisatiója zsinaton nem történvén, nem történhetvén: a mit Hartvik a pápai szentszék előleges beléegyezéséről mond, csak egy későbbkori iró anachronismusa lehet. Karácsonyi úr úgy látszik ezzel beérte; fölöslegesnek tartotta, hogy Lambertini művét magát felüsse,

[1]) Tametsi huiusmodi petitio, nisi in generalibus consiliis admitti non soleat, auctoritate tamen sanctae Romanae ecclesiae, quae omnium conciliorum fundamentum (nem firmamentum, mint régibb kiadásokban van) est, petitionibus vestris acquiescimus sat. Bernhardi, Konrád, III. 478 l. n. 29.

mert ha azt teszi, a Liber I. caput 8-ban, sok esetet talált volna a XI., XII. századból, a melyben a pápák zsinaton kivül is canonizáltak. Igy, hogy egy-két példát említsek: II. Sándor (1064.) útban a mantuai zsinatra, Milanoban Ariald vértanút a szentek közé iktatta; II. Incze, 38 nappal a pisai zsinat előtt, canonizálta szent Hugót (1135.); Heribert kölni érseket pedig maga VII. Gergely »*annuente Domini, auctoritate apostolica nobis divinitas tradita*«, »Isten akaratjából, az úr által, rábizott apostoli hatalmánál fogva«, iktatta a szentek sorába »miután életrajzából, szentségéről meggyőződött.« [1])

Azt hiszem, ennyi elég annak kimutatására, hogy pápai beavatkozás valami canonizatióba, zsinat nélkül nem oly anachronizmus, melyet csak a XI. században messze túl élő »kései iró, a ki már hallomásból, vagy egykorúak elbeszéléséből sem meríthetett« hozhatna fel. Azonban ne következtessünk Hartvikból többet, mint a mennyi benne van. Ő nem mondja, hogy VII. Gergely szentté avatta Istvánt, hanem — azt rendelte el, hogy a kik Magyarországot, szóval, tettel (praedicatione, institutione) a keresztény hitre térítették: azokat tiszteljék szent gyanánt,[2]) a mi alkalmasint a magyarok kérelmére történt. Még általánosabb intézkedés ez, mint a mikor IX. Benedek (1041.) szent Simeon remete szentsége ügyében irta: »*ha* úgy tündököl csodák által, mint emberetek nekünk mondja, építsetek neki egy házat, tiszteljétek szent gyanánt« [3]): de képtelenséget nem tartalmaz. Ez aztán érthetővé teszi azt is, hogy az összeköttetés Magyarország és VII. Gergely közt megszakadván — a pápa Rómából menekült, 1085-ben meghalt, László IV. Henrik pápájához csatlakozott sat. — István királynak szentté avatása se ment rendes canonizatio számba, és csak idő folytán nyert általános elismerést.

A mit Karácsonyi úr ezután (137. l.) Hartvik »nagy baklövései«-ről mond: az — úgy látszik nekünk — szint ilyen sport-tünemény sorába tartozhatik; legalább azzal a be nem bizonyított dologgal, hogy István 975-ben született, minthogy ezt

[1]) Migne, Patrologia latina 148. 658. Maga Karácsonyi is idézi. A levél korára nézve: Lacomblet, Niederrheinisches Urkundenbuch I. 145.

[2]) M. Florianus l. k. I. 63.

[3]) Lambertini (XIV. Benedek). De beatificatione Lib. I. 8. n. 3. (az 1766-iki kiadás 30. l.)

csak a kamienici, XIII. századbeli, nem épen classicus hitelű lengyel feljegyzések mondják, valamit bizonyítani logice nem lehet. Különben is Szent István megkeresztelésének historiája már meg van a Legenda maiorban, és nem esik a magyar vagy magyarországi Hartvik rovására. I Boleslo lengyel királyt, könyves Kálmán királyunk kortársa prágai Kozma is Meskónak nevezi; azt tehát Hartvikunk valami különös nagy hibájának nem tarthatjuk.[1]) Szintugy — tehetjük hozzá — bár e helytt Karácsonyi e kifogással nem él — nem láthatunk hibát, ha Hartvik, ellentétben a Legenda maior-ral, Szent István megkoronázását nem »anno quinto«, hanem — atyja halála után — »anno quartora«, a negyedik évre teszi; mert igaz ugyan, hogy Szent Istvánt 1001-ben koronázták meg, de azért az — a magyar királyi számítás szerint, mely nem a naptári évet magában (997, 998, 999, 1000, 1001) hanem a valódi időt vette (997—998-ig egy év 998—999 a második év sat.) szintén az 1001-ik esztendőre esik. Végre, mi a pannonhalmi monostor építésének idejét illeti, az már, mióta Karácsonyi úr a Szent István-féle alapító levél hitelét annyira megingatta, nem oly tiszta dolog, hogy annak megkezdését okvetlenül Gézának *kellene* tulajdonítanunk. Hisz Szent Imre legendája szerint is, Pannonhalma építését maga Szent István kezdte meg, s az oklevélnek ellenkező állítása most már — hála Karácsonyi úrnak! — egy okkal több, hogy az egész oklevelet hamisnak tartsuk.

Ezzel befejeztük azt, mit Karácsonyi úr ellenvetéseire Hartvik legendája ellen talán szükséges volt elmondanunk. Ez ellenvetésekben -- úgy látszik nekünk — nem volt semmi, a mi Hartvikra anachronismust, későbbi kort bizonyíthatott volna. Sőt — amint a szives olvasó talán meggyőződött — vannak okok, melyek egyenesen a XII. századra, sőt annak első felére utalnak. Ha ez áll, akkor önként megdűl mindaz, mit Karácsonyi úr, sok elmeéllel és fáradsággal, az első esztergomi érsekről Radla Anasztázról összehordott. Megdől mint megdőlt mind az, — a pécsváradi alapító levél hiteles szövege következtében[2])

[1]) Mon. G. SS. IX. 56. 57. A kamienici Annalesekről: Zeissberg, Die polnische Geschichtsschreibung 37. l. Ann. Kam. Bielowski II. 777.

[2]) Mon. Vat. I/4. 580.

a mit eddig Ascric-Anasztáz esztergomi érseksége mellett, kalocsai érseksége ellen felhoztak. Valóban furcsa dolog, hogy a mikor a Hartvik elbeszélése által oly világossá lesznek egyes, kétségtelen, de elszigetelt tények: megfejthetjük: ki volt az első esztergomi érsek? mikép s miből lett Ascric püspökké, majd érsekké? mikép keletkezett a kalocsai érsekség? mikép szerepel ez érsek a külföldön? — ezzel nem elégszünk meg, hanem kuszáljuk, zavarjuk a megbizhatót, mindenféle, nagyon is problematikus elméletekkel; ily szükségtelen, valószinütlen combinatiónak tünik fel az is, mikor a Hartvik legenda Kálmán királyát — úgy állván a legenda kérdése, mint fejtegetésünkben láttuk — erőnek erejével IV. Béla öcscsévé akarjuk tenni. Kálmán királyunk a »könyves«, mint tudjuk tanult ember volt. Szent István művét befejezni, sőt javítani törekedett.[1]) Előtte 12 évvel emelték fel Szent István tetemeit. Teljes, hiteles, a magyar adatokat, okleveleket — mint II. Szilveszter bulláját, a fehérvári káptalan kiváltságlevelét — felhasználó életrajza még nem volt. Nem-e természetes, hogy Kálmán király ilyet kivánt, ilyet iratott? Míg viszont: ki volt az »orosz király« Kálmán herczeg? Mint gyermeket vitték már Halicsba, megházasíták: de se király, de még férj sem tudott lenni. Vitéz, jábor ember volt: inkább Szent Imre, mint Szent István, hűséges követője testvérének, IV. Bélának, teljesen önállóság nélkül. Mikor Halicsot végkép elveszté, Slavonia herczegévé lőn és azt kormányozta tizenöt esztendeig, de kortársa, a spalatói főesperes Tamás a történetiró — bár talán nem egészen igazságosan — csak azt írta róla: »hogy semmit sem tett, amit megemlítenie érdemes volna.«[2]) Ha a XIII. század harmadik negyedik tizedében Magyarországon Szent István életét irják: azt IV. Béla, de nem testvére Kálmán herczeg iratta volna, s abból bizonyosan nem hiányoztak volna Hunt és Pázmán, mint nem hiányzanak a pannonhalmi oklevélből; ivadékaik: Tamás és fiai Sándor, Sebes ez időben alapíták meg az első magyar dynaszta családot, a szentgyörgyi és bazini grófok nemzetségét.

PAULER GYULA.

[1]) V. ö. Decretum Colomani regis Endlicher, i. h. 359. 360.
[2]) Hist Salonitana c. 31. Schwandtner, Scriptor. R. H. III. 583.